

ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ

УДК 347.932

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v046.2022.8>

Голубєва Неллі Юріївна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного процесу, професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-3071-4990

Бут Ілля Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-7887-3504

РЕАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Певний комплекс принципів властивий кожній галузі права, їх значення полягає в тому, що вони, по-перше, відображають суть змісту, соціальну спрямованість і головні галузеві особливості правового регулювання; по-друге, неодмінно мають враховуватися для подолання прогалін у законодавстві, під час застосування норм права за аналогією. Принципи цивільного процесуального права у концентрованому вигляді відображають погляди законодавця на сутність сучасного судочинства щодо розгляду й вирішення судами цивільних справ, принципи є об'єктивними за своїм змістом і обумовлюються тими соціальними процесами, які відбуваються в суспільстві.

З огляду на це принципи цивільного судочинства визначаються і декількох аспектах: а) як історична категорія, яка сформована протягом тривалого державно-правового розвитку, як елемент правової культури; б) як закріплені в нормах цивільного процесуального права ідеї, які мають нормативний характер. Таким чином, *принципи цивільного судочинства* – це визначальні ідеї, засади, згідно з якими відбувається регулювання відносин, що виникають у сфері судочинства, і які виражають завдання правосуддя у цивільних справах, характеризують методи їх досягнення.

Система принципів цивільного судочинства характеризується взаємозв'язком окремих її елементів, цілісністю та комплексністю. Прин-

ципи цивільного процесуального права іноді невід'ємні один від одного, так, принцип розумності строку розгляду справи судом тісно пов'язаний із принципами пропорційності та добросовісності, оскільки суддя має розрахувати з одного боку достатній строк для справедливого та достеменного розгляду цивільної справи, а з іншого – в такий строк, який є розумним для захисту прав учасників цивільного процесу.

Стан дослідження проблеми. Оскільки принципи цивільного судочинства є керівними ідеями, що пронизують усі інститути цивільного процесуального права, жодне фундаментальне дослідження неможливе без опори на принципи. Окремі аспекти принципів цивільного судочинства та їх значення досліджували І. Андронов, В. Комаров, С. Короєд, В. Кройтор, Д. Луспенник, М. Штефан, О. Штефан та інші. Однак з огляду на запровадження воєнного стану постала необхідність проаналізувати, як за допомогою принципів трансформується практика застосування цивільного процесуального законодавства.

Метою цієї статті є визначити особливості застосування окремих принципів цивільного процесуального права в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розгляд справ у судах проводиться усно, крім випадків, передбачених ЦПК України. «Усність» цивільного процесу – традиційна його ознака. Однак загальна

тенденція до оптимізації цивільного судочинства втілилась у положеннях нової редакції ЦПК України щодо можливості письмового провадження. Принцип гласності у цивільному судочинстві передбачає розгляд справи в судах у відкритий спосіб, що надає можливість будь-якій особі (не тільки учасникам даного судового процесу, але й всім іншим особам, що виявили бажання бути присутніми при вирішенні спору) бути присутній на слуханні справи шляхом вільного доступу до зали судового засідання. З метою висвітлення ходу судового розгляду, проміжних і кінцевих результатів дозволяється аудіо-, відео- фіксація, пряма трансляція як учасниками справи, так і присутніми громадянами, представниками засобів масової інформації.

Принцип гласності реалізується за допомогою правила, що розгляд справ у цивільних судах проводиться відкрито. Однак розкриття змісту принципу гласності тільки як відкритого розгляду справ у суді не є повним, оскільки гласність означає включає в себе також обов'язкове інформуванні учасників справи про дату, час і місце судового розгляду, виконання окремих процесуальних дій, а також – відкритість усіх матеріалів справи для учасників справи, що опосередковується їхнім правом на ознайомлення з ними.

Саме такий відкритий розгляд справ дає громадськості і учасникам справи безпосередньо спостерігати за роботою суду, оцінювати її, формувати уявлення про судову процедуру і остаточне судові рішення як справедливі та законні (оскільки це дозволяє всім бажаним переконатися в дотриманні встановлених процесуальним законом правових процедур розгляду справи), що підвищує самодисциплінованість судді та відповідальність за законне і правильне вирішення справ, сприяє зниженню суб'єктивізму суддів.

Однак відкритий розгляд справ неможливий без надання усім зацікавленим особам (громадськості, засобам масової інформації, членам сім'ї учасників справи тощо) можливості бути присутніми під час судового розгляду. Доступ до приміщення суду регулюється Примірними правилами пропуску осіб до будинків (приміщень) судів, органів та установ системи правосуддя та на їх території транспортних засобів, затверджених Наказом Державної судової адміністрації України та Служби судової охорони від 30 січня 2020 р. № 43/61 [1]. Військовий стан не вніс корективів у порядок допуску осіб до приміщень суду, а наявний перелік обмежень виявився доволі ефективним: станом на 14 червня 2022 р. служба судової охорони

не дозволила пронести до установ системи правосуддя 1 012 одиниць вогнепальної зброї, що у п'ять разів більше, ніж у 2021 році [2; 3]. Однак норма, що була внесена під час пандемії COVID-19 дозволяє у разі запровадження Кабінетом Міністрів України карантину (який все ще триває), з урахуванням установленого в населеному пункті, де розміщується суд, орган та установа системи правосуддя, відповідного рівня епідемічної небезпеки, за рішенням голови суду, обмежити пропуск до будинків (приміщень) судів, органів та установ в системі правосуддя осіб, які не є учасниками судових засідань. Оскільки карантинні обмеження в Україні досі не зняті, це дозволяє з певною законом підставою обмежити доступ сторонніх осіб до судових процесів. Рада Суддів України 2 березня 2022 р. додатково надала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану, якими запропонувала, виходячи з поточної ситуації у відповідному регіоні, обмежити допуск в судові засідання осіб, які не є учасниками судових засідань.

Суд може видалити із зали судових засідань осіб, які: 1) перешкоджають веденню судового засідання, здійсненню прав або виконанню обов'язків учасників судового процесу або судді; 2) порушують порядок у залі суду. Останнє має тлумачитися як можливість видалити особу, яка порушує порядок навіть якщо немає перешкод веденню судового засідання тощо. Крім цього, чинною є норма, пов'язана із забезпеченням санітарно-епідеміологічної безпеки: суд може прийняти рішення про обмеження доступу осіб, які не є учасниками судового процесу, в судові засідання під час карантину, якщо участь в судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи. Таким чином, видалений може бути будь-хто, в тому числі і учасник судового процесу, а не тільки сторонні особи.

Традиційно принцип гласності розуміють не тільки як можливість бути присутніми на судовому засіданні будь-яких осіб, але й наявність у цих осіб дозволу фіксувати різними засобами все, що відбувається у засіданні. Крім того, 23 березня 2022 р. Державна судова адміністрація України запровадила нову підсистему відеоконференцв'язку, яка дозволяє здійснювати автоматичну трансляцію судових засідань на відеохостинзі YouTube на каналі веб-порталу «Судова влада України», що дозволило громадськості не втратити можливість спостерігати за ходом відправлення правосуддя.

Законом також передбачені винятки з конституційного принципу гласності. Розгляд справи

у закритому судовому засіданні допускається, якщо це необхідно: а) щоб запобігти розголошенню державної чи іншої таємниці, що охороняється законом; б) з метою забезпечення таємниці усиновлення; в) щоб запобігти розголошенню обставин особистого та сімейного життя людини; г) щоб запобігти розголошенню відомостей, що принижують їх честь і гідність, а також в інших випадках, установлених законом. Крім першого випадку, у всіх інших, для проведення закритого судового засідання необхідне клопотання учасників справ.

Розгляд справи у закритому судовому засіданні обов'язково проводиться у випадках, якщо при відкритому розгляді буде розголошена державна таємниця. Він може ініціюватися як судом, так і учасниками судового процесу. В інших випадках проведення закритого засідання проводиться тільки за клопотанням учасників судового процесу за умови надання ними доказів того, що в такому засіданні може бути розголошена комерційна, службова або інша охоронювана законом (наприклад, нотаріальна) таємниця. Задоволення клопотання залежить від його обґрунтованості.

Щодо можливості розгляду справи у порядку письмового провадження, ЦПК України передбачено спрощене позовне провадження, яке розраховане на малозначні справи та характеризується усіченою процедурою: відсутність підготовчого засідання та судових дебатів, можливість розгляду справи без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами (ст. 279 ЦПК України).. Це справедливо, адже вирішення справи має відбуватися із дотриманням розумних витрат робочого часу осіб, залучених у процес, та відповідно до принципу пропорційності.

В умовах воєнного стану саме широке застосування можливостей розгляду справи за письмовими матеріалами дозволяє суду більш оперативно розглядати справи незначної складності. З іншого боку, ЄСПЛ у своїх рішеннях у справах «Kerojärvi v. Finland», «Mantovanelli v. France» зазначає, що суттєво те, щоб сторони могли належним чином брати участь у провадженні. Рішення судді розглянути справу на підставі письмових доказів без заслуховування заявника порушує принцип змагальності судочинства, передбаченого в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Законодавцем пропонувалися зміни до процесуального законодавства щодо розширення сфери застосування письмового провадження під час дії воєнного чи надзвичайного стану:

суд міг би з власної ініціативи призначити розгляд справи загального позовного провадження за наявними у справі матеріалами. Умовами для реалізації такої можливості мало б стати 1) направлення судом сторонам повідомлення про такий розгляд справи; 2) надходження до суду підтвердження про отримання сторонами цього повідомлення; 3) відсутність клопотання сторони про розгляд справи в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів або клопотання про розгляд справи в порядку загального провадження в приміщенні суду [4].

Враховуючи, що законопроект надміру розширював перелік форм офіційного сповіщення учасників справи про судовий розгляд («будь-якими можливими засобами, на всі відомі засоби комунікації (телефонограма, СМС повідомлення, електронна пошта, повідомлення у месенджерах тощо), а також через оголошення на офіційному веб-порталі судової влади України»), а також через інші дискусійні пропозиції, досягти консенсусу не вдалося (підтримало 208 депутатів) і пропозиції не було прийнято. Однак законопроект, з огляду на значну кількість голосуваних, заклав основу для подальших напрацювань щодо особливостей судових сповіщень під час воєнного стану.

В той же час, оскільки можливість письмового провадження сьогодні закріплено на рівні закону, вважаємо, що у випадку, якщо суд не порушує меж застосування відповідного інституту та за дотримання принципів змагальності та рівності сторін, доступ до правосуддя не обмежується, адже сторони не позбавлені права викласти свої аргументи у позовній заяві, у відзиві, відповіді на відзив, у запереченні. Єдиним важливим аспектом в цьому випадку залишається належне сповіщення учасників справи, що буде розглянуто в наступних розділах.

Крім цього, незважаючи на наявність національного законодавства щодо можливості розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження без виклику сторін, суди повинні враховувати наступні критерії, вироблені у практиці ЄСПЛ щодо відмови в проведенні усного слухання:

1) коли відсутній спір про факти: відповідно до вітчизняного законодавства безспірні категорії справ можуть бути розглянуті в наказному або окремому провадженні;

2) якщо справедливість і обґрунтованість судового рішення може бути досягнута на підставі наявних процесуальних документів сторін та інших письмових матеріалів. Як зазначає ЄСПЛ, для

деяких категорій справ письмовий розгляд може бути навіть більш ефективним, ніж усні слухання (наприклад, у випадку розрахунків розмірів платежів і соціальних виплат, або коли розгляд справи судом або подальший перегляд судового рішення зводяться до питань права, а не факту [5]);

3) за наявності відповідних клопотань чи за мовчазної згоди сторін судовий розгляд справи без виклику сторін може бути прийнятним. Якщо ж сторона явно висловлює бажання про проведення усного слухання (заявляє відповідне клопотання) чи його проведення неминуче (наприклад, з метою допиту свідка), суд має або реалізувати це право, або належним чином обґрунтувати підстави для відмови у реалізації такого права;

4) принаймні одна інстанція повинна забезпечити особі право на усний та публічний розгляд справи, якщо відсутні перераховані обставини;

5) проведення розгляду «за зачиненими дверима» без виклику сторін не повинно перешкоджати збереженню довіри до суду, адже відкритий розгляд справи захищає сторони від відправлення правосуддя таємно та сприяє справедливому судовому розгляду [6, с. 75].

Широкого застосування набула і практика проведення дистанційних судових засідань у режимі відеоконференції. Новим функціоналом системи відеоконференцзв'язку стала запроваджена можливість підсистеми Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи онлайн-трансляцій судових засідань, що значно спрощує процедуру як для працівників апарату суду щодо оприлюднення перебіг судового розгляду, так і для громадян. Державна судова адміністрація рекомендувала судам здійснювати онлайн-трансляцію судових справ, які мають значний суспільний інтерес, однак враховуючи безпекову ситуацію, суд може допустити відеотрансляцію, наприклад, і у тому випадку, коли головою суду було прийнято рішення тимчасово не допускати у конкретний суд сторонніх осіб.

Рішення суду, ухвалене у відкритому судовому засіданні, проголошується прилюдно. І навпаки, для забезпечення нерозголошення відомостей, що стали відомі суду в закритому процесі, рішення суду прилюдно не оголошується, однак результат розгляду має бути відомим загалу, тому прилюдно проголошується лише вступна та резолютивна частини рішення. Це справедливо, адже публічне проголошення рішення не повинне супроводжуватися розголошенням відомостей, заради збереження таємниці яких приймалося рішення про закриті слухання справи.

Однак в умовах війни актуалізується дискусія щодо доцільності проголошення судових рішень шляхом їх зачитування та запровадження нових шляхів проголошення судового рішення для забезпечення принципу гласності цивільного процесу: 1) шляхом отримання копії судового рішення в порядку, встановленому ЦПК України; 2) шляхом ознайомлення із рішенням суду у Єдиному державному реєстрі судових рішень [7], що матиме наслідком скорочення часу перебування громадян у приміщенні суду, наданні можливості ознайомлюватися одразу із повним текстом рішення. Перша спроба була запроваджена Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану» від 27 липня 2022 р. [8], яким передбачено можливість додаткового інформування авторизованих сторін спору через Єдиний державний вебпортал електронних послуг або через мобільний застосунок Порталу Дія, шляхом відображення в електронній формі судового рішення у справі, виконавчого документа. Звісно, оскільки змін до процесуальних кодексів таким законом внесено не було, суттєвих зрушень у прискоренні судочинства це не спричинить, адже таке інформаційне повідомлення не є офіційним, не впливає на порядок обчислення строків оскарження судового рішення, можливість звернення його до виконання тощо.

Натомість, якщо остання відома адреса місця проживання (перебування) чи місцезнаходження учасника справи знаходиться на тимчасово окупованій території і він не має офіційної електронної адреси, про судові рішення такий учасник сповіщується шляхом розміщення інформації на офіційному веб-порталі судової влади з посиланням на веб-адресу такого судового рішення в Єдиному державному реєстрі судових рішень або шляхом розміщення тексту відповідного судового рішення на офіційному веб-порталі судової влади України, з урахуванням вимог, визначених Законом України «Про доступ до судових рішень», у разі обмеження доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21 квітня 2022 р. з моменту розміщення такої інформації вважається, що особа отримала судові рішення [9].

Принцип гласності реалізується у праві кожній особі ознайомитися в установленому законодав-

ством порядку із судовими рішеннями у будь-якій розглянутій у відкритому судовому засіданні справі, які набрали законної сили. Загальнови-знані принципи і норми міжнародного права передбачають обов'язок держави забезпечити не тільки публічний судовий розгляд, а і публічність судового рішення. В інтересах громадського контролю за відправленням правосуддя судові рішення повинні бути публічно доступними кожному без обмежень, що може бути забезпечено тільки шляхом публікації друкованої (електронної) версії судового рішення.

Згідно Закону України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 р. кожен має право на доступ до судових рішень у порядку, визначеному цим Законом. Усі судові рішення є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше наступного дня після їх виготовлення і підписання. Якщо судовий розгляд відбувався у закритому судовому засіданні, судові рішення оприлюднюються з виключенням інформації, яка за рішенням суду щодо розгляду справи у закритому судовому засіданні підлягає захисту від розголошення [10].

Для доступу до судових рішень судів загальної юрисдикції Державна судова адміністрація України забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових рішень – автоматизованої системи збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень, які є відкритими для безоплатного цілодобового доступу на офіційному веб-порталі судової влади України.

Однак в умовах воєнного стану право осіб на доступ до судових рішень та інформації про стан розгляду справи було суттєво обмежено: для запобігання загрози життю та здоров'ю суддів та учасників судового процесу у період воєнного стану, забезпечення безпеки щодо цілісності бази даних судових рішень, доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень, сервісів «Стан розгляду справ» та «Список справ, призначених до розгляду», тимчасово було призупинено. В подальшому 5 квітня 2022 р. доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень було частково відновлено для суддів та працівників правоохоронних органів. Персональний доступ до Реєстру надавався відповідно до списків осіб від голів судів та керівників правоохоронних органів (не більше двох осіб з кожного органу та з кожного його територіального управління), однак зберігалось обмеження для працівників апарату судів, секретаріату Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії

суддів, а також для суддів тих судів територіальна підсудність справ яких змінена.

Вже 20 червня 2022 р. Державна судова адміністрація у тестовому режимі відновила загальний доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень та роботу сервісу «Стан розгляду справ», що знову дозволило учасникам судових проваджень та громадськості ознайомлюватися зі змістом судових рішень та призначеними до розгляду засідань.

Через військову агресію Рада суддів України, керуючись тим, що публічна інформація щодо діяльності органів державної влади, їхніх працівників, в тому числі щодо судів та органів системи правосуддя може становити загрозу їх життю та здоров'ю, спричиняти злочини та бути загрозою національній безпеці, а тому підлягає обмеженню в силу згаданих вимог закону. Вирішила тимчасово відстрочити до закінчення строку дії воєнного стану в Україні надання відповідей на усі запити про публічну інформацію, які надійшли з початку введення воєнного стану в Україні – 24 лютого 2022 р. Оскільки збір відповідної інформації під час війни, може мати ознаки диверсійної діяльності, спрямованої проти України, а тому є необхідність ретельної перевірки осіб, у разі надходження запитів щодо надання будь-якої публічної інформації щодо діяльності судів та установ системи правосуддя – копію запитів слід негайно направляти Службі безпеки України [11].

Процесуальне законодавство передбачає, що ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про дату, час і місце розгляду своєї справи або обмежений у праві отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи, а будь-яка особа, яка не є учасником справи, має право на доступ до судових рішень у порядку, встановленому законом. Процесуальний кодекс містить декілька форм офіційного сповіщення про судову справу: судовими повістками про виклик, судовими повістками-повідомленнями, оголошенням на офіційному веб-сайті судової влади України, з використанням засобів мобільного зв'язку, що забезпечують фіксацію повідомлення або виклику, шляхом надсилання такому учаснику справи текстових повідомлень або під розписку у судовому засіданні. Таким чином, можливості суду у інформуванні справи є обмеженими, посиленням на веб-адресу ухвали суду в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Вказані форми відмінні за підставами і способом їх надсилання: судові повістки є найпоширенішим способом сповіщень та можуть бути надіс-

лані як у паперовому вигляді рекомендованим листом чи кур'єром на адресу учасника справи, так і в електронному вигляді на офіційну електронну адресу. Через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України викликаються відповідач, третя особа, свідок, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, а також заінтересована особа у справах про видачу обмежувального припису. Очевидно, що така форма виклику є юридичною фікцією, яка не спрямована на реальне сповіщення особи (оскільки лише з факту публікації оголошення про виклик особа вважається повідомленою), однак на створення умов для того, щоб зацікавлена особа все ж могла дізнатися про такий виклик. Розміщення оголошення може бути здійснено лише в електронному вигляді, тоді як повідомлення під розписку завжди відбувається у паперовій формі і завжди очно – чи в ході судового засідання, чи у разі, коли особа, наприклад, під час ознайомлення з матеріалами справи була повідомлена секретарем про дату та час наступного судового розгляду. Сповіднення з використанням засобів мобільного зв'язку шляхом надсилання текстових повідомлень можливе лише у випадку відсутності офіційної електронної адреси учасника справи за його письмової заяви та при наявності технічної можливості. Не будемо приділяти увагу останнім двом способам сповіщення, оскільки вони передбачають поінформованість учасника про справу, що розглядається, а зосередимося на «першому» сповіщенні про справу, особливо осіб, які не є у ній позивачами чи заявниками.

В умовах війни кожен із вищенаведених способів, крім сповіщення на офіційну електронну адресу, виявився недостатньо ефективним: судові повістки нерідко не могли бути вручені через перебої у роботі поштових відділень, зміну місця проживання адресата, з інших об'єктивних причин. Веб-портал «Судова влада України» тимчасово було обмежено у функціоналі. Це призвело до поновлення дискусії якомога більшої діджиталізації судових сповіщень.

«Електронізація» українського судочинства відбувається набагато повільніше, ніж розраховувалось, що дещо дискредитувало саму ідею електронного судочинства в професійних колах. Тому необхідне більш швидке залучення до системи електронного судочинства більшої частини осіб, які є учасниками судових процесів. Практика інших країни показала, що обов'язкове використання інструментів електронного судочинства,

без права подавати документи в суд у паперовому вигляді, сприяє більш швидкому прогресу в зазначеній сфері. Нові послуги повинні впроваджуватися повсюдно, а «паперове» провадження стати винятком. Традиційне паперове судочинство виглядає марнотратно і нерозумно з точки зору збереження ресурсів, адже судова система продукує величезну кількість документів, більшість з яких не мають цінності.

Частина 6 ст. 14 ЦПК України, хоча і встановлює перелік суб'єктів, які мають зареєструвати електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі (далі – ЄСІКС) не закріплює, які наслідки наступають для осіб, зобов'язаних зареєструвати офіційні електронні адреси в ЄСІКС (зареєструватися в Електронному кабінеті), але не виконавших цей обов'язок.

Важливим є питання і розширення суб'єктів, які обов'язково мають бути зареєстровані в ЄСІКС: наразі проектом Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі представниками правничих професій, юридичними особами та фізичними особами-підприємцями від 11 жовтня 2022 р. пропонується зобов'язати фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб (незалежно від того, чи є вони суб'єктами господарювання) зареєструватися в ЄСІКС [12]. Однак вважаємо такий обов'язок, у разі його закріплення, надмірним, адже слід зважати, що сама по собі наявність у особи статусу фізичної особи-підприємця не обов'язково свідчить про наявність у неї достатніх технічних можливостей, щоби повноцінно користуватися системою електронного суду.

Законопроект містить й інші суттєві вади, які нівелюють його загальну спрямованість на цифровізацію цивільного судочинства: зобов'язуючи суб'єктів, для яких реєстрація в ЄСІКС є обов'язковою, подавати процесуальні, інші документи, вчиняти інші процесуальні дії (однак які саме це «інші процесуальні дії» – не роз'яснено) лише в електронній формі, законопроект одночасно надає можливість зазначеним особам подавати процесуальні, інші документи у письмовій формі, вчиняти інші процесуальні дії у письмовій або усній формі лише під час участі в підготовчому судовому засіданні чи судовому засіданні, з обов'язковим надсиланням до суду відповідних процесуальних, інших документів в електронній формі.

Тому доцільним було б на законодавчому рівні закріпити у якості процесуального наслідку

залишення поданих до суду документів без розгляду, що буде найкращим чином стимулювати цих осіб до реєстрації в ЄСІКС. Звісно, що така норма могла б бути позитивно сприйнята у мирний час, однак зараз може здаватися, що вона надміру перешкоджає доступу до суду, хоча процесуальне законодавство вже містить певний компенсаційний механізм: ч. 9 ст. 43 ЦПК України передбачено обов'язок позивача, особи, яка подала скаргу, подавати до суду заяви по суті справи, клопотання та письмові докази виключно в електронній формі, якщо позов, апеляційна, касаційна скарга подані до суду в електронній формі, однак суд може надати дозвіл на їх подання в паперовій формі.

Доцільним було б розширити зміст даної норми, передбачивши з одного боку, обов'язок осіб, для яких реєстрація в ЄСІКС є обов'язковою, звертатись до суду виключно в електронній формі з можливістю подати клопотання про визнання причини подання документів в паперовій формі поважною. В такому разі суд з огляду на причини (несправність Електронного кабінету, неможливість отримати електронний підпис чи електронну печатку, несправність на рівні Центрального засвідчувального органу, що унеможлиблює накладення чи перевірку електронного підпису, відсутність електропостачання, доступу до Інтернету тощо) зможе допустити процесуальні документи до подальшого судового розгляду.

І такий альтернативний порядок звернення у паперовій формі важливий для заявників, адже дозволяє подолати перепону у праві на доступ до суду. В рішенні у справі «Xavier Lucas v. France» ЄСПЛ вказав, що вимога використовувати електронний засіб зв'язку у провадженнях, в якому сторони повинні бути представлені адвокатом, не є нереалістичною або нерозумною для професійних юристів, для яких комп'ютери давно стали інструментом. В даній справі адвокат не подав свою заяву про скасування арбітражного рішення в електронному вигляді через систему електронного судочинства, яка хоч і була справною, однак вимагала від адвоката заповнити готову форму з використанням неточних юридичних термінів. ЄСПЛ констатував, що адвокат не проявив особливої недбалості, подавши заяву у паперовій формі, особливо враховуючи той факт, що процесуальне законодавство в цілому допускало деякі винятки із правил щодо електронної подачі документів. Віддаючи перевагу електронній формі звернення та нехтуючи практичними перешкодами, з якими стикається заявник при цьому, національний суд застосував

формалістичний підхід, який не був необхідним для забезпечення правової визначеності чи належного відправлення правосуддя і, отже, на адвоката було покладено непропорційний тягар, що порушило належний баланс між, з одного боку, законним бажанням забезпечити дотримання формальностей для початку судового провадження та, з іншого боку, правом на доступ до суду [13].

Одним із напрацювань щодо відкритості інформації щодо справи вже можна вважати інтеграцію судових сервісів із вебпорталом електронних послуг «Дія» та відповідним мобільним застосунком [14]. З метою забезпечення можливості отримання особами (учасниками судового процесу) інформації щодо розгляду судових справ реалізовано можливість надсилання та отримання повідомлення про слухання судового засідання, судових рішень, виконавчих документів, сплати штрафу та судового збору за постановою у справі про адміністративне правопорушення в електронній формі за бажанням особи.

Однак і такий спосіб інформування відповідно процесуального законодавства не є офіційним. Навіть із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану» від 27 липня 2022 р. № 2461-IX [15], ситуація кардинально не змінилася: передбачивши на законодавчому рівні у Законі України “Про судоустрій і статус суддів” додатковий спосіб інформування про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, місце, дату і час судового засідання, шляхом надання інформації з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, у тому числі з використанням мобільного застосунку Порталу Дія, законодавець не вніс відповідних змін у ЦПК України. Отже і в даній законодавчій новелі йдеться лише про інформаційні повідомлення, а не офіційне сповіщення, що хоча і розширює можливості реалізації принципу відкритості інформації щодо справи, не вирішує практичних питань неможливості здійснення офіційного повідомлення в умовах воєнного стану.

Висновки. Принципи цивільного судочинства відіграють важливу роль у регулюванні цивільних процесуальних правовідносин: з одного боку вони дозволяють визначити загальну спрямованість та особливості судової форми захисту права, а з іншого – дають чіткі нормативні приписи, якими мають керуватися суд і сторони під час судового розгляду. Однак не менш важлива функція принципів цивільного

судочинства – забезпечення можливості тлумачення конкретної чітко визначеної норми права крізь призму загальної ідеї належного відправлення судочинства.

Уникнення колапсу у відправленні правосуддя під час воєнного стану та повної зупинки судових розглядів вдалося уникнути завдяки: по-перше, закладений з моменту прийняття оновленого процесуального законодавства гнучкості певних судових процедур та його загальній спрямованості на діджиталізацію судового процесу; по-друге, завдяки змінам законодавства, які пристосовували судову процедуру до іншої надзвичайної ситуації – пандемії коронавірусу; по-третє, завдяки широкому застосуванню підходів до тлумачення процесуальних норм крізь призму принципів цивільного судочинства.

Беззаперечна важливість принципів цивільного судочинства проявилася в умовах воєнного стану саме в можливості за їх допомогою віднайти належний баланс між, з одного боку, інтересами учасників справи на передбачувану судову процедуру (в тому порядку, що закріплений у процесуальному законодавстві), а з іншого боку – інтересами учасників справи і суду на адаптивність процесуальної форми, спрямованої на відправлення правосуддя хоч і з деякими відступами від процесуального законодавства, однак з такими, які вважаються прийнятними, доцільними і справедливими в умовах воєнного стану.

Беззаперечна важливість принципів цивільного судочинства проявилася в умовах воєнного стану саме в можливості за їх допомогою віднайти належний баланс між, з одного боку, інтересами учасників справи на передбачувану судову процедуру (в тому порядку, що закріплений у процесуальному законодавстві), а з іншого боку – інтересами учасників справи і суду на адаптивність процесуальної форми, спрямованої на відправлення правосуддя хоч і з деякими відступами від процесуального законодавства, однак з такими, які вважаються прийнятними, доцільними і справедливими в умовах воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про затвердження Примірних правил пропуску осіб до будинків (приміщень) судів, органів та установ системи правосуддя та на їх територію транспортних засобів : Наказ; ДСА України від 30 січня 2020 р. № 43/61. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0043750-20>.
2. Понад тисячу одиниць вогнепальної зброї не дозволили пронести до судів співробітники ССО за час війни : Служба судової охорони. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1284077>.
3. Протягом 2021 року співробітники Служби судової охорони не дозволили пронести до судових установ понад 131 тисячі заборонених предметів : Служба судової охорони. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1239803>.
4. Проект Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану) від 26 квітня 2022 р. № 7316. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39489>.
5. Постанова від 12 липня 2022 р. у справі № 368/405/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105218336>.
6. Бут І. О. Розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження в контексті забезпечення права особи на справедливий суд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2019. № 40. С. 74–77.
7. Прохоров П. А. Порядок ухвалення судових рішень у цивільному процесі України. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15749>.
8. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 27.07.2022 р. № 2461-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2461-20#Text/>.
9. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України : Закон України від 21.04.2022 № 2217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2217-20>.
10. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3262-15>.
11. Рішення № 11 від 25 березня 2022 р. : Рада суддів України. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/news/richenarsu11250322-f68cadf705.pdf>.
12. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі представниками правничих професій, юридичними особами та фізичними особами-підприємцями від 11 жовтня 2022 р. №7574-д. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40629>.
13. Xavier Lucas v. France App no 15567/20 (ECtHR, 09 June 2022) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-217615>.
14. Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії між підсистемою «Електронний суд» Єдиної судової інформаційно- телекомунікаційної системи та Єдиним державним вебпорталом електронних послуг, зокрема мобільним додатком Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (Дія) : Наказ; Мінцифри від 22 листопада 2021 р. № 151/385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1572-21>.
15. Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо додаткових способів інформування про судові справи та проведення зборів суддів в умовах воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 27 липня 2022 р. № 2461-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2461-20#Text>.

Голубєва Неллі Юріївна, Бут Ілля Олександрович

Реалізація окремих принципів цивільного судочинства в умовах воєнного стану

Напевне жодна із країн в період сучасної історії не передбачала у нових редакціях процесуальних кодексів, ухвалених у мирний час, норм, що передбачали б особливості судової процедури в умовах воєнного часу. Збройна агресія Російської Федерації проти України змусила суддів та учасників судових процесів пристосовувати процесуальні правила в непередбачуваній безпековій ситуації. Оскільки за час активних бойових дій суттєвих змін до процесуального законодавства внесено не було, учасники судових процесів були вимушені використовувати чинні норми процесуального законодавства.

Принципи цивільного судочинства відіграють важливу роль у регулюванні цивільних процесуальних правовідносин: з одного боку вони дозволяють визначити загальну спрямованість та особливості судової форми захисту права, а з іншого – дають чіткі нормативні приписи, якими мають керуватися суд і сторони під час судового розгляду. У результаті проведеного дослідження робиться висновок, що уникнення колапсу у відправленні правосуддя під час воєнного стану вдалося уникнути завдяки: по-перше, закладеній з моменту прийняття оновленого процесуального законодавства гнучкості певних судових процедур та його загальній спрямованості на діджиталізацію судового процесу; по-друге, завдяки змінам законодавства, які пристосовували судову процедуру до іншої надзвичайної ситуації – пандемії коронавірусу; по-третє, завдяки широкому застосуванню підходів до тлумачення процесуальних норм крізь призму принципів цивільного судочинства.

Беззаперечно важливість принципів цивільного судочинства проявилася в умовах воєнного стану саме в можливості за їх допомогою віднайти належний баланс між, з одного боку, інтересами учасників справи на передбачувану судову процедуру (в тому порядку, що закріплений у процесуальному законодавстві), а з іншого боку – інтересами учасників справи і суду на адаптивність процесуальної форми, спрямованої на відправлення правосуддя хоч і з деякими відступами від процесуального законодавства, однак з такими, які вважаються прийнятними, доцільними і справедливими в умовах воєнного стану.

Ключові слова: цивільний процес, принципи цивільного судочинства, верховенство права, гласність, відкритість судового розгляду.

Golubeva Nelly, But Illia

Implementation of certain principles of civil justice during martial state

Probably none of the countries in the period of modern history provided in the new editions of the procedural codes, adopted in peacetime, norms that would provide for the peculiarities of the judicial procedure in wartime conditions. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine forced judges and trial participants to adapt procedural rules in an unpredictable security situation. Since no significant changes were made to the procedural legislation during the active hostilities, the participants in the trials were forced to use the current norms of the procedural legislation.

The principles of civil justice play an important role in the regulation of civil procedural legal relations: on the one hand, they make it possible to determine the general direction and features of the judicial form of legal protection, and on the other hand, they provide clear normative prescriptions that should be guided by the court and the parties during the trial. As a result of the conducted research, it is concluded that the collapse in the administration of justice during martial law was avoided thanks to: firstly, the flexibility of certain court procedures and its general focus on the digitization of the court process, laid down since the adoption of the updated procedural legislation; secondly, thanks to alterations in the legislation that adapted the judicial procedure to another emergency situation – the coronavirus pandemic; thirdly, due to the wide application of approaches to the interpretation of procedural norms through the prism of the principles of civil justice.

The undeniable importance of the principles of civil justice was manifested in the conditions of martial law precisely in the possibility, with their help, to find a proper balance between, on the one hand, the interests of the participants in the intended judicial procedure (in the order established in the procedural legislation), and on the other hand, the interests of the participants in the case and the court on the adaptability of the procedural form aimed at administering justice, albeit with some deviations from the procedural legislation, but with those that are considered acceptable, expedient and fair in the conditions of martial law.

Key words: civil process, principles of civil justice, Rule of Law, publicity, openness of the trial.